

Antički pustolovi

Maja Škiljan

Na raskrsnici trgovačkih puteva

Feničani, narod malen po broju i skroman po uvjetima svoga života, uspio se afirmirati u antici tako da je postao jedan od najvažnijih ekonomskih faktora na Mediteranu. Bili su trgovci, moreplovci i kolonizatori, a dospjeli su sve do Heraklovih stupova, pa čak i dalje, dopirući pomalo do svih antičkih zemalja. O pustolovnoj povijesti tog naroda govore nam ne samo historijski izvori, nego još i više arheološka otkrića.

Obalno područje istočnoga Mediterana gdje se rodila i cvala fenička civilizacija odgovara otprilike današnjem Libanonu. U toj se bogatoj zemlji, s velikim poljoprivrednim mogućnostima, stisnutoj između mora i brda u unutrašnjosti, već u 3. tisućljeću pr.n.e. razvio niz trgovačkih gradova. Geografski uvjeti nisu omogućavali da gradovi međusobno komuniciraju. Obala, isprekidana rijekama koje se strmoglavo spuštaju u more bila je razlog tome što su gradovi bili izolirani i živjeli su autohtono. Na raskrsnici velikih trgovačkih puteva, povezani s otocima istočnoga Mediterana, Ciprom, Kretom i egejskim arhipelagom, fenički su polisi, Akko, Tir, Sidon, Bejrut, Biblos, Ugarit i drugi imali svaku svoju vladu i politiku, koja je bila orijentirana prema trgovini sa susjedima i oscilirala između utjecaja jedne ili druge bliske velesile - Egipta i Mezopotamije. To je dovelo do toga da je Fenikija u toku svoje historije redovito potpadala pod vlast i kulturni utjecaj sad jedne, sad druge od tih krupnih susjednih država.

Egipat je direktnim vezama preko mora neprestano vršio utjecaj na tu zemlju. O tome najbolje svjedoče arheološka iskopanja i bogata materijalna kultura. Tako su u starofeničanskom Biblosu - gradu knjige - otkriveni prethistorijski grobovi. Tu su osim kremenih dlijeta i noževa, te keramike izrađene rukom otkopani brojni predmeti /kao npr. metalne figurice, oružje, nakit, terakote/ koji odaju umjetnost inspiriranu egipatskom, a djelomično predstavljaju i direktan import. U manjoj mjeri dolaze do izražaja utjecaji mezopotamske i egejske kulture. Interesantna su pojava u Biblosu predmeti s natpisima egipatskoga porijekla među kojima se ističe jedan cilindrični pečat ispisan hijeroglifima. Ti su predmeti pronađeni ispod poda jednoga hrama, a zacijelo nam potvrđuju kako je grad u to vrijeme bio u vlasti Egipta. Na tim se spomenicima često spominju sasvim egipatske titule, dok su imena činovnika još ostala domaća.

Još jedan prastari grad, Ugarit, otkriće je našega stoljeća. Kad je 1929.g. neki seljak orao zemlju, namjerio se na podzemnu konstrukciju koja je potakla arheologe na istraživanja: ona još i danas traju. U gradu su se nalazili hram, palača i biblioteka. Pisani nas spomenici obavještavaju da su se Ugarićani služili sa svega tridesetak znakova kojima su bilježili svoje epsko-religiozne poeme. I ovdje također možemo po mnogobrojnim predmetima egejskoga i egipatskoga porijekla zaključiti da je Ugarit bio tijesno povezan s Egiptom i s područjem Egejskoga mora, budući da je predstavljao raskrnicu važnih trgovačkih puteva. Oko 1200.g.pr.n.e. dogodilo se nešto od velikoga značenja za taj grad. Bila je to "invazija naroda s mora", Dorana, koja je za nekoliko stoljeća prekinula dominaciju Egipta i Mezopotamije. Kad je njihova najezda prošla, fenički su gradovi doživjeli vrhunac svoje moći i bogatstva jer nisu živjeli ni pod čijim tutorstvom.

Razvilo se feničko pismo iz kojega će izrasti grčki alfabet, a zatim i naš. Započinje i velika mediteranska ekspanzija. U unutrašnjosti se istovremeno formiraju nove države i narodi drugoga porijekla - Hebreji i Aramejci. Sada prvi put možemo govoriti o autonomnoj feničkoj civilizaciji sa svim njenim obilježjima. Puna autonomija feničkih gradova traje otprilike od 1200-900.g.pr.n.e., i to je period njihova najvećeg prosperiteta. Biblija nam spominje mit o kralju Tira - Hiramu koji je dao sagraditi Salamonov hram. Hiramovi anali pronađeni u Tiru potvrđuju tu biblijsku priču. Feničani su oko 1100.g.pr.n.e. započeli veliku ekspanziju na Mediteranu i tu osnivaju svoja trgovačka uporišta, a kasnije i kolonije. Tako koloniziraju dio Kirenaike, Tripolitanije, Alžira, u Tunisu osnivaju grad Utiju, u Maroku Lixus, zatim u španjolskom dijelu Sredozemlja Cádiz, i napokon dopiru sve do Sardinije i Baleara. 814.g.pr.n.e. podigli su najznačajniju i najveću koloniju - Kartagu. Ona postaje nova feničanska metropola i u tom je pogledu nadomjestila Tir, pa je počela organizirati gradove oko sebe i na taj je način obuzdala jačanje grčke moći. Već krajem 7. i u 6. st.pr.n.e. osnovala je kolonije na Siciliji i na Balearima, a pridonijela je i jačanju feničke kolonizacije na Sardiniji. Ubrzo sklapa savez s Etruščanima i pobjedom u bitki kod Alalije, oko 540.g.pr.n.e., zaustavlja napredovanje Fokejaca u sjevernom dijelu Tirenškoga mora i na Korzici. Feničani su takvim pomorskim sporazumima s etruščanskim i italiskim gradovima, od kojih nam je poznat onaj s Rimom, spriječili u 6.st.pr.n.e. osnivanje grčkih kolonija na Siciliji.

Kartaga se sve više udaljava od svojih metropola i postajala je sve samostalnija.

Otmica kraljeve kćerke

Međutim, odmah nakon osnivanja Kartage dolazi do ponovne ekspanzije susjednih velesila - Egipta i Mezopotamije - a time se autonomija feničkih gradova u Maloj Aziji polako smanjuje. No zbog izvanredne sposobnosti prilagođavanja raznim situacijama ti su gradovi još dugo ostali nezavisni. Najprije su se Asirci učvrstili na čitavu Bliskom istoku. Kad su 612.g.pr.n.e. Medani uništili njihovo carstvo, nasljedili su ih Babilonci, a 538.g. Perzijanci. Zanimljivo je da su Feničani odigrali jednu od najznačajnijih uloga u kasnijim grčko-perzijskim ratovima i njihova je flota bila osnova perzijske mornarice pa je Grcima nanijela nekoliko teških poraza. Pod svim su tim vladarima Feničani uspjeli zadržati kakvu-takvu autonomiju, ali za Aleksandra Velikoga, koji je 333.g.pr.n.e. razorio grad Tir, kao i pod helenističkim državama, velika fenička civilizacija definitivno propada.

O putovanjima grčkih trgovaca na Cipar i njihovoj plovidbi duž sirijske obale govore ne samo tesalska keramika 9.st. i feničko pismo koje se tada proširilo na Kretu i otoke, nego i Homerovi epovi Ilijada i Odiseja. Možda je između ostalih homerskih legendi ipak najzanimljivija ona o Eumeju sinu sirijskog kralja Ktezije. Njega su još u ranu djetinjstvu ugrabili fenički gusari i kao roba prodali ocu slavnoga grčkog junaka Odiseja. Tamo je Eumej radio kao svinjar i s vremenom se pomirio sa sudbinom pa je do kraja života dobrovoljno ostao u Odisejevoj službi.

Grčki historičar Herodot u svojim "Historijama" na mnogim mjestima spominje Feničane. Tako ih spominje i kao uzročnike grčko-perzijskih ratova i nastavlja: "....kažu da su se doselili sa obala Eritrejskog mora na obale Sredozemnog mora, u zemlju u kojoj i danas žive, te da su odmah odatle preduzimali zamašne pomorske pohode, pa su, trgujući egipatskom, asirskom i drugom robom, stigli jednom čak i u Arg. A Arg je tada bio najpoznatiji grad u zemlji koja se sada zove Helada. Došavši, dakle, u taj Arg Feničani izlože svoju robu na prodaju. Petog ili šestog dana po dolasku, kada su već skoro svu robu bili rasprodali, došle su na morskou obalu mnoge žene, a među njima je bila kraljeva kći, koja se zvala Ija, i koja je, kao što i Heleni o tome pričaju, bila kći kralja Inaha. Ove su stale uz krmu lađe i zabavile se kupovanjem robe koja im se najviše dopadala. A Feničani se dogovore i navale na njih. Međutim, većina ovih žena pobjegne, a ugrabe Iju sa još nekoliko žena, bace ih u lađu i otplove za Egipat. ....Tako je to bilo po pričanju Perzijanaca a povod za njihovo neprijateljstvo prema Helenima nalaze da je bilo osvajanje Troje. A u pogledu Ije, Feničani se ne slažu sa Perzijancima. Oni kažu da Ija nije ugrabljena i odvedena u Egipat, nego da se zavoletela sa kapetanom lađe, pa kad je osetila da je u drugom stanju, a bojeći se roditelja, dobrovoljno je otplovila s Feničanima da se to ne bi pročulo."

Feničani su dakle bili trgovci robljem, a poduzimali su i gusarske ekspedicije kao, npr., ekspediciju protiv otoka Ortigije. Za sve te pothvate, pa i kolonizatorske, Feničani su imali poznato jake trgovačke brodove kojima su se služili podjednako i Asirci i Babilonci na putu po istočnom Sredozemlju. To su bili kratki i zdepasti gaulosi, građeni od greda visokih libanonskih cedrova. Brojni asirski reljefi, kao i oni nađeni kod Karatepea, izvršno ilustriraju feničke gaulose.

Plagijatori i stvaraoci

Zbog političke situacije, zbog unutarnje rascjepkanosti feničkih polisa, zbog geografskog položaja gradova, i napokon zbog trgovačkoga i osvajačkoga karaktera tog naroda, fenička je umjetnost po svojoj prirodi hibridna. Feničani su uvelike posuđivali i preuzimali stilove i tehnike i to uglavnom Egipta, Grčke, Asirije i Mezopotamije. Iako su ponekad jednostavno skupljali umjetnine iz različitih zemalja i prodavali ih kao svoje, ili u svojim radionicama proizvodili jeftine imitacije kopirajući nasumce bez ikakva kriterija djela drugih naroda, ipak to ne znači da se toj umjetnosti mora zaniijekati svaka originalnost. Ne radi se tu o nekoj velikoj umjetnosti već o maloj, za obrtničke i trgovačke potrebe. Originalnost se Feničana vidi osobito u ornamentalnom karakteru motiva i u tehničkoj vještini. Postojale su naime prave škole, posebno u izradi terakote, metala ili slonovače. Sačuvali su se glineni modeli nekih njihovih palača i hramova; te su građevine bile razmjerno male i u njima se očituje mezopotamski utjecaj. Feničani su stanovali u višekatnicama zbijenim na veoma

malom prostoru i smještenim u uskim ulicama. Kuće su obično imale terase i otvorena, nenatkrivljena dvorišta, kako to pokazuju modeli nađeni u Ugaritu. U tomu se osjeća mikenski utjecaj.

Skulptura je slabo razvijena, ali ako u nju možemo ubrojiti karakteristične kamene sarkofage nađene u Sidonu, onda se može reći da je ipak bila na prilično visokoj razini. Poluljudski likovi reproducirani na poklopcima sarkofaga odaju egipatski, a kasnije i grčki utjecaj. Taj je isti utjecaj vidljiv i u grobnici kralja Ahirama u Biblosu, iz 13. st.pr.n.e., osobito u odjeći likova i sfingi pored sarkofaga. Što se tiče reljefa u kamenu, u Fenikiji su se prvi put javili, tada još sporadički, primjeri jednoga tipa koji će se kasnije često javljati u zapadnom svijetu. To su stele.

Feničani su prije svega poznati po minornim umjetnostima. Iako su nađeni predmeti za koje nema sumnje da su strani kao na primjer asirski pečati, egipatski skarabeji ili mikenske umjetnine od slonovače, ipak neki od njih već po svojoj izradi i savršenoj obradi imaju vrijednost originala. Posebnu pažnju zaslužuju predmeti od bronce i stakla. Zanimljivo je da rimski historičar Plinije tvrdi kako su prozirno staklo Feničani slučajno izumili kad su zapaljeni blokovi salitre došli u kontakt s pijeskom na morskoj obali. Svakako nema sumnje da su Feničani bili slavni proizvođači prozirnoga stakla, o kojem uostalom postoji veoma rano svjedočanstvo nađeno u iskopinama egipatskoga grada Tell el Amarne.

Na Srednjem Istoku, u Egiptu, a i u egejskom području mnogo se koristilo zlato i to kao materijal za ukrašavanje namještaja, odjeće, posuđa i u druge svrhe. Na tom su polju, kako to tvrdi hebrejska "Knjiga kraljeva", Feničani bili osobito vješti.

Osim toga, proizvodili su raznovrsnu i šaroliku raskošnu odjeću, a smatra se da su otkrili i postupak dobivanja grimizne boje. Za bojenje tkanina upotrebljavali su najčešće materije organskoga porijekla, pa su tako i tu grimiznu boju dobili od jedne vrste puža. Feničani su uvelike trgovali miomirisnim uljima, raznim kozmetičkim sredstvima i bojama za lice kao i za bojadisanje kose. Motive koje su koristili u obradi slonovače, npr. crpili su ponajviše iz egipatske umjetnosti - sfinge, grifoni, lavovi, krave, lotosovi cvjetovi, a isto tako i iz asirske umjetnosti - krilati geniji svetih biljaka, životinje i drveće, stilizirane ratne scene itd. Najveći je broj tih predmeta pronađen u istočnom dijelu zemlje, u Nimrudu i Arslan Tašu u Asiriji, zatim u Samariji, Izraelu i na Salaminu, na Cipru, pa i po cijeloj Španjolskoj. Zahvaljujući snažnoj kolonizaciji i ekspanziji feničkih trgovaca u toku 11.st.pr.n.e.njihove su se obrtničke škole i radionice raspršile čitavim Mediteranom. Tako je u novije vrijeme lokaliziran i iskopan jedan antički fenički centar u Kitionu na Cipru.

Svijet iz jajeta

Na Malti je nedavno otkriven hram Tas Silg koji su Feničani posvetili božici Astarti - kako to bogato dokazuju natpisi, i u kojem su kasnije Grci slavili Heru a Rimljani Junonu. Tu se radi o slavnom Junoninu hramu na Malti što ga je Ciceron opisao u svojim govorima "Protiv Vera" i za koji se u početku nije znalo gdje se nalazi. Tim je govorom, kao što je dobro poznato, Ciceron natjerao Vera, rimskoga namjesnika na Siciliji, koji je upravo nečuvano pljačkao stanovništvo, da već nakon prvoga dana rasprave dobrovoljno ode u progonstvo.

Mnogobrojni skupocjeni radovi u ebanovini svjedoče o bogatstvu ovoga svetišta. Uz ove su se kultne građevine štovali gajevi i izvori, a sveto je kamenje simboliziralo božanstva. To su takozvani belili.

Nedavna su istraživanja na Siciliji i Sardiniji otkrila mjesta gdje su se vršili obredi na način o kojem postoje svjedočanstva već i u Bibliji. Da bi se zadovoljili bogovi žrtvovali su se prvorodeni dječaci. Tako je u Kartagi zabilježen strašan žrtveni pokolj nakon zauzimanja Himere 409.g.pr.n.e., iako je već u to vrijeme prinošenje ljudskih žrtava bilo zabranjeno. Na sicilijanskom otoku Mozia otkriveno je takvo sveto mjesto s brojnim priložima kao što su votivne maske, figurice od terakote i stotinjak figurativnih stela. U mjestu La Cannita nedaleko od Palerma pronađene su također dvije posmrtno maske.

Sveti tekstovi iz Ugarita iz 1400.g.pr.n.e., podaci iz Staroga zavjeta, kao i arheološka i epigrafska svjedočanstva, govore nam nešto više o religiji starih Feničana. Pojedini su gradovi imali vlastita božanstva raspoređena u trojstva koja su se sastojala od vrhovnoga boga-zaštitnika (Baal ili Melkart), od jedne boginje - njegove žene koja simbolizira kult plodnosti (Baalat i Astarta) i od jednoga mlađeg boga - dječaka koji umire i opet se rađa inkarnirajući tako smrt i ponovo rađanje prirode (Ešmun ili grčki Adonis). Neka imena imaju posve jasnu etimologiju pa tako Baal znači gospodar, Melkart - bog grada, itd.

Najstariji izvor podataka o feničkoj kozmogoniji, odnosno postanku svijeta, djelo je svećenika Sankhuniatona, Salomonova suvremenika iz 11.st.pr.n.e., koje je objavio Filon iz Biblosa u 2.st.n.e. Tu se priča da se kao plod sjedinjenja Kaosa i Duha rodilo kozmičko jaje - Mot - koje se prepolovilo, pa su tako nastali nebo i zemlja. Zatim je stvoreno sve ostalo: zvijezde, vjetar, oblaci, kiše, bogovi, divovi i ljudi, a nastale su i sve ljudske djelatnosti, među kojima i religija i kultovi.

Feničke kolonije - Eldorado za arheologe

Iskopavanja kod Selinunta dokazuju i još više osvjetljuju prisutnost Feničana na Siciliji. Kasnije su i Kartažani vršili kontrolu nad tim otokom, a u 3.st.pr.n.e. došlo je tu do snažnoga sukoba s Grcima koji je označio početak dugotrajnih punjskih ratova. I na Sardiniji, uzduž jugozapadne obale, protežu se mnogi fenički centri - Nora, Bitia, Sulcis, Tharros. Njihova starost prema arheološkim otkrićima i natpisima seže najranije u 9.st.pr.n.e.

Posljednjih su godina istraživanja talijanskih arheologa otkrila lokalitete prvorazredne važnosti. To su Monte Sirai blizu Carbonije i Antas kod Iglesiasa, a arheološki materijal pokazuje miješanje feničkog, autohtonog sardinskog i kasnije grčko-rimskog elementa. Ujedno nam i sistem utvrđenja u unutrašnjosti otoka potvrđuje da je postojalo razdoblje kartaške dominacije.

U Španjolskoj je, čini se, najstarija kolonija Cádiz. Dosadašnja iskopavanja nisu dala materijal stariji od 7-6.st.pr.n.e. Tom bi vremenu isto tako pripadali Baleari, a osobito Ibiza koja je bila jedna od najvećih kartaških centara na Sredozemlju. U regiji Málaga istražuju španjolski arheolozi. Tu je naime bio važan centar Toscanos branjen golemim zidinama iz 8.st.pr.n.e. koje su sprečavale u prvom redu pristup plemenima iz unutrašnjosti.

Time bi bila dovršena veličanstvena slika pomorske i trgovačke ekspanzije feničkoga naroda koji će kasnije, s povećanom političkom moći, naslijediti njihova najveća kolonija - Kartaga. Trgovačka mreža, koja se stoljećima opirala grčkoj konkurenciji i koja je propala tek nakon rimskih osvajanja, zasnivala se prije svega na prometu dragocjenim kovinama koje su Feničani nabavljali u španjolskim rudnicima i kasnije, obrađene, prodavali po višim cijenama uzduž čitave sredozemne obale. U tome leži tajna njihova uspjeha i bogatstva, a isto tako i kasnije kartaške moći. Tu je feničku ekspanziju pratilo direktno i indirektno širenje umjetničkih i obrtničkih motiva koje je išlo daleko izvan domene izravne kontrole. Nakit, metalne kupe, predmeti od slonovače proizvodili su se u španjolskoj i u Italiji.

Mnogo toga su nam ostavili Feničani, ali prvi koji su se time direktno mogli koristiti bili su upravo Rimljani - a oni su 146.g.pr.n.e. sravnili sa zemljom posljednjega predstavnika feničkoga svijeta - Kartagu.